МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Науково-дослідний інститут порівняльного публічного права
та міжнародного права

Михайло САВЧИН

ПОРІВНЯЛЬНЕ КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

підручник

3-тє видання, доповнене

ЮРІНКОМ ІНТЕР
Київ – 2025

УДК 342.05(477)(075.8)
С 13

Рецензенти:

ПЕТРИШИН Олександр Віталійович — доктор юридичних наук, професор, президент Національної академії правових наук України

СКРИПНЮК Олександр Васильович — доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академік Національної Академії правових наук України

ОНІЩУК Микола Васильович — доктор юридичних наук, ректор Національної школи суддів України, Заслужений юрист України

Савчин Михайло
С 13 Порівняльне конституційне право: підручник. 3-тє вид., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 596 с.

ISBN 978-966-667-875-4

Підручник побудовано на основі емпіричного та доктринального порівняльно-правового матеріалу, в якому розкриваються основні інститути, правила та процедури, що визначають сутність сучасного конституціоналізму. Враховано сучасні тенденції конституціоналізму, зокрема природи, чинності та правового захисту конституції. Розкривається формування та розуміння конституційних цінностей і принципів, людської гідності, свободи і приватної автономії, рівності, верховенства права, демократії та сучасних концепцій держави. З урахуванням еволюції сучасних конституційних систем розкрито основні моделі організації публічної влади та сучасні тенденції розвитку конституціоналізму.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних вишів і факультетів, суддів загальних судів та Конституційного Суду, практикуючих юристів, працівників державних органів влади і місцевого самоврядування, а також для фахівців у галузі конституційного права, захисту прав людини.

УДК 342.05(477)(075.8)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого Forest Stewardship Council®

ISBN 978-966-667-875-4

© Савчин М. В., 2025
© Юрінком Інтер, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ПРЕДМЕТ ТА СИСТЕМА ПОРІВНЯЛЬНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

1. Поняття конституційного права: горизонтальна і вертикальна структура 23
1.1. Конституційний телос (цілі) 23
1.2. Конституційне право та публічне право 24
1.3. Конституційне право та приватне право: доктрина «горизонтального ефекту» 25
1.4. Конституційне право: етатистський та ліберальний підходи 28
2. Методологія порівняльного конституційного права 30
2.1. Основні засади 30
2.2. Функціональний метод 33
2.3. Формальний метод 35
2.4. Синтетизм 37
3. Конституційна ідентичність та конституційні системи 40
3.1. Особливості конституційної ідентичності 40
3.2. Основні форми взаємодії національних конституційних порядків та конституційні системи 41
3.3. Застосування зарубіжного права у діяльності конституційної юстиції 42
4. Конституційні перенесення (transplant) та запозичення (borrowing) 44
4.1. Основні поняття та структура конституційного запозичення 44
4.2. Значення зарубіжного права в інтерпретації конституції 46
4.3. Діалог судових юрисдикцій та сутнісний зміст права 48

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ТА ОСНОВНІ ІДЕЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

1. Поняття та структура конституціоналізму 56
1.1. Рівні конституціоналізму 56
1.2. Поняття конституціоналізму 57
1.3. Структура конституціоналізму 59
2. Зародження традиції верховенства права та лібералізму: від Magna Carta до Славної революції 61
2.1. Виникнення ідей верховенства права 61
2.2. Зародження парламентаризму: від фінансових до законодавчих прерогатив 63
2.3. Джон Лок та питання довіри і легітимності влади 65

3. Від демістифікації тіла короля до ідеї суверенітету: тіло короля, Франція та Московія (епоха Смути) 67
3.1. Деперсоналізація влади та формування ідеї суверенітету 67
3.2. Концепт державного суверенітету Жана Бодена 69
3.3. Смута в Московії та інституціоналізація держави 70
4. Утвердження ідеї прав людини: Гуго Гроцій, права людини та універсалізм прав людини 72
4.1. Необхідність захисту прав людини 72
4.2. Гроцій про право на спротив тиранії та права людини 74
4.3. Поняття позитивної свободи у Канта як основи прав людини 75
4.4. Універсальність прав людини 76
5. Народний суверенітет та представницька демократія: дискусія С'єєса і Руссо 78
5.1. Дискусія між прибічниками концепцій національного і народного суверенітету 78
5.2. Основні засновники сучасної доктрини суверенітету 79
5.3. Рішення Верховного суду Сполученого Королівства (Case No. CO/3809/2016 and CO/3281/2016) та національний суверенітет 81
6. Парламентаризм та юристократія: «Федераліст» і американська система 83
6.1. Основна дилема сучасного конституціоналізму 83
6.2. Законодавство у світлі верховенства права за Альбертом Дайсі та британський конституціоналізм 85
6.3. Основні американські доктрини конституціоналізму 87
7. Криза ліберальної демократії та Карл Шмітт 89
7.1. Криза суверенітету та ліберальної демократії у працях Карла Шмітта 89
7.2. Концепція militant democracy та конституційний порядок 92
8. Перехідні державні системи і конституціоналізм 96
8.1. Особливості конституціоналізму перехідного (пострадянського) періоду 96
8.2. Постсоціалістичні країни Центральної та Східної Європи 97
9. Супранаціоналізм та конституційний патріотизм 100
9.1. Наднаціональність у праві 100
9.2. Деліберативна демократія та економічні свободи 103
9.3. Кіберправо і права четвертого покоління 104
9.4. Напрями конституційної трансформації та глобалізація права 106

РОЗДІЛ 3. ЮРИДИЧНА СИЛА КОНСТИТУЦІЇ

1. Основні теорії конституції у співвідношенні із конституціоналізмом 111
1.1. Юридичний позитивізм та теорія конституції 111
1.2. Природне право та теорія конституції 113
1.3. Природні права та конституційне судочинство 115
1.4. Синтетизм (правовий плюралізм) 116
2. Поняття конституції: конституція символічна, номінальна та реальна 119
2.1. Дуалістична природа конституції 119
2.2. Конституція символічна (фальшива) 120
2.3. Конституція номінальна 120
2.4. Конституція реальна 121
2.5. Конституція формальна і матеріальна 122
3. Установча влада 125
3.1. Поняття установчої влади 125
3.2. Критерії легітимності процесу прийняття конституції 126
3.3. Перегляд конституцій та доктрина конституційного ядра ... 127
3.4. Форми прояву установчої влади та світова практика 129
4. Реалізація конституції 134
4.1. Мікрорівень реалізації конституції 134
4.2. Мезорівень реалізації конституції 135
4.3. Макрорівень реалізації конституції 137
5. Тлумачення конституції 140
5.1. Інтерпретація конституції: необхідність, межі та види 140
5.2. Основні правила тлумачення конституції 143
5.3. Основні методи інтерпретації конституції 144
6. Основні моделі правового захисту конституції 149
6.1. Правовий захист та правова охорона конституції 149
6.2. Система правового захисту конституції 149
6.3. Конституційна юстиція у системі захисту прав людини 150
6.4. Дилема верховенства парламенту та судового конституційного контролю 152
6.5. Моделі конституційної юстиції 152
7. Тероризм та екстраординарні засоби захисту конституції (Emergency State) 155
7.1. Норма у конституційному праві та екстраординарний захист конституції 155
7.2. Поняття екстраординарного захисту конституції 156
7.3. Поняття і типологія тероризму 159

7.4. Моделі забезпечення конституційного порядку за допомогою екстраординарних інститутів 162
7.5. Система надзвичайних засобів захисту конституції 166

РОЗДІЛ 4. ОСНОВОПОЛОЖНІ ЦІННОСТІ І ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПОРЯДКУ

1. Значення та роль принципів і цінностей у конституційному праві 176
1.1. Природа конституційних цінностей 176
1.2. Сутнісні конституційні цінності 179
1.3. Інституційні конституційні цінності 181
1.4. Інтерпретація конституційних принципів 183
1.5. Ієрархія конституційних цінностей 184
2. Принцип верховенства права 186
2.1. Принцип верховенства права та суміжні доктрини 186
2.2. Законність 187
2.3. Принцип верховенства права і вимоги правової визначеності 189
2.4. Принцип верховенства права: незалежність суду та обов'язок захисту 191
3. Гідність людини: основні концепції та самовизначення особи ... 194
3.1. Людська гідність: цінність-універсалія чи спекуляція у праві? 194
3.2. Конституційна юриспруденція про людську гідність 198
3.3. Конституційне визнання людської гідності 200
4. Свобода та приватна автономія, свобода волі і свавілля 201
4.1. Структура свободи 201
4.2. Свобода та приватна автономія, свобода волі і свавілля: сутність 202
4.3. Поняття негативної свободи згідно з Ісайєю Берліном 203
4.4. Поняття свободи у рішенні КСУ № 2-рп/2016 204
5. Принцип пропорційності: балансування і зміст трискладового тесту 206
5.1. Принцип пропорційності та допустимі межі обмеження прав людини 206
5.2. Пропорційність і трискладовий тест 207
5.3. Принцип балансування (вузьке розуміння пропорційності) 208
6. Права людини: загальні засади конституційного конструювання прав людини 211
6.1. Основні підходи у конструюванні прав людини 211

6.2. Конструювання негативного права на прикладі права на свободу й особисту недоторканність 212
6.3. Конструювання інтегративного права: право на мирні зібрання 213
6.4. Конструювання позитивного права: право на соціальний захист 216
7. Рівність і заборона дискримінації 218
7.1. Зміст принципу недискримінації 218
7.2. Пряма і непряма дискримінація 221
7.3. Підтримувальні дії (affirmative action) держави 223
8. Демократія 225
8.1. Суперечності сучасної демократії 225
8.2. Поліархія Роберта Алана Даля 226
8.3. Консоціативна демократія Арендта Лійпгарта 228
8.4. Комунікативна демократія Юргена Габермаса 229
8.5. Доктрина делегативної демократії Ґільєрмо О'Доннелла 230
8.6. Залізний закон олігархії Роберто Міхелса 231
8.7. Демократія в умовах воєнного стану (екстраординарних юридичних режимів) 231
9. Основні концепції та моделі держави 233
9.1. Основні сучасні тенденції розвитку державності 233
9.2. Правова держава 234
9.3. Держава як організація 235
9.4. Форми державності 236

РОЗДІЛ 5. ЛЮДСЬКІ ПРАВА
1. Поняття та покоління людських прав 246
1.1. Виникнення концепції основних прав і свобод 246
1.2. Покоління людських прав 247
1.3. Сучасні концепції людських прав 248
1.4. Поняття людських прав 250
1.5. Вертикальна структура людських прав 252
1.6. Горизонтальна структура людських прав 252
2. Сутнісний зміст людських прав: втручання та приватна автономія 254
2.1. Якість закону у світлі людської гідності 254
2.2. Повага до людських прав: зв'язаність публічної влади основними правами і свободами людини 255
2.3. Конституційна семантика: сутнісний зміст людських прав та дозвільний принцип 257

2.4. Сутнісний зміст людських прав та вимоги до органів публічної влади 259
2.5. Поняття втручання 261
2.6. Юридичні межі втручання у приватну автономію крізь призму свободи 262
3. Обмеження людських прав: основні критерії 265
3.1. Обмеження на основі закону 266
3.2. Відповідність легітимній меті 267
3.3. Підстави для запровадження обмежень людських прав й основоположних свобод 267
4. Абсолютні права 272
4.1. Заборона катування, нелюдського та поводження, що принижує людську гідність 272
4.2. Заборона рабства та підневільного стану 275
4.3. Право на життя 277
5. Негативні права 279
А. Свобода вираження та свобода совісті 279
5.1. Свобода совісті і віросповідання 279
5.2. Свобода вираження 284
Б. Належна правова процедура та процесуальні гарантії людських прав 287
5.3. Due process та процесуальні гарантії людських прав 287
5.4. Основні процесуальні гарантії людських прав 291
В. Приватність 293
5.5. Поняття приватності 293
5.6. Окремі сфери приватності 294
6. Громадянство та принцип рівності 300
6.1. Громадянство як основа політичної інтеграції 300
6.2. Принципи громадянства 300
6.3. Права мігрантів, право притулку та біженці 302
7. Право на участь та політичний процес 306
7.1. Право на петиції 306
7.2. Право на участь: свобода зібрань та асоціацій 307
8. Економічні права 312
8.1. Право власності 312
8.2. Економічні права: свобода вибору професії і роду заняття 315
9. Доктрина підтримувальних дій та соціальні права 319
9.1. Сутнісний зміст соціальних прав та доктрина підтримувальних дій (affirmative action) 319
9.2. Соціальні права і обов'язок законодавця щодо їхнього належного правового регулювання 321

9.3. Структура права на соціальний захист у світлі позитивних обов'язків держави 323
9.4. Право на медичне забезпечення 326

РОЗДІЛ 6. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

1. Структура конституційної демократії 331
1.1. Дискурс демократії: від ідеї полісу до цифрової демократії 331
1.2. Структура: матеріальна та процедурна демократія 337
1.3. Структура демократії та національна держава 341
2. Конституційні моделі політичних систем та доктрина militant democracy/streitbahre Demokratie 346
2.1. Структурні зв'язки всередині політичної системи та межі втручання держави у політичні свободи 346
2.2. Класифікація політичних систем. Класифікація за Ларрі Деймондом 349
2.3. Конституційні засади політичної системи 351
2.4. Доктрина обороноздатної демократії (militant democracy, streitbahre Demokratie) 354
3. Політичні партії та популізм 357
3.1. Поняття політичної партії 357
3.2. Інституціоналізація політичних партій 358
3.3. Вимоги демократичної структури та легітимність політичної партії 360
3.4. Функції і завдання політичних партій 362
4. Референдум та гарантії народного волевиявлення 363
4.1. Поняття референдуму 363
4.2. Референдум як «двосічний меч» демократії 364
4.3. Формула референдуму 366
4.4. Народна правотворча ініціатива та інші форми безпосередньої демократії 367
5. Конституційна інженерія та виборчі системи 370
5.1. Принципи виборчого права та організація виборів 370
5.2. Мажоритарна виборча система 375
5.3. Пропорційна виборча система 377
5.4. Змішана виборча система 381
5.5. Проблеми вибору виборчих систем 383
5.6. Народне представництво і природа представницького мандата 385

РОЗДІЛ 7. ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН ТА КОНСТИТУЦІЙНІ МОДЕЛІ ВЛАДИ

1. Принцип субсидіарності та територіальна організація влади: унітаризм та федералізм 389
1.1. Основоположні засади 389
1.2. Унітаризм 393
1.3. Федералізм 396
2. Право на самовизначення та сецесія 402
2.1. Колоніалізм та національно-визвольний рух 402
2.2. Конституювання нових націй та їхнє самовизначення 404
2.3. Судова практика 407
2.4. Справа про місцевий референдум і анексія Криму: рішення КСУ № 2-рп/2014 та рішення Конституційного суду Російської Федерації 414
3. Форми правління та конституційні цілі 419
3.1. Форма правління та поділ влади 419
3.2. Форма правління та інституційна спроможність держави 420
3.3. Класифікація форм правління 421
4. Поділ влади та система стримувань і противаг 424
4.1. Засади доктрини поділу влади 424
4.2. Система стримувань і противаг 427
5. Судовий конституційний перегляд та незалежність суду 431
5.1. Основні засади 431
5.2. Незалежність суду та юристократія 435
5.3. Моделі судового конституційного контролю 440
6. Парламентаризм і парламентські моделі 444
6.1. Вестмінстерська система 444
6.2. Німецька модель раціоналізованого парламентаризму 446
6.3. Угорська міністеріальна модель парламенту 449
7. Президенціалізм та змішані моделі 452
7.1. Президентські системи 452
7.2. Змішані моделі 455

РОЗДІЛ 8. ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА ДЕРЖАВНІ ІНСТИТУЦІЇ

1. Основні параметри інституційної спроможності держави 463
1.1. Обумовленість конституційної структури правами людини 463
1.2. Структура інституційної спроможності держави 466

1.3. Інституційна спроможність держави та економічні реформи 468
1.4. Інституційна спроможність держави та війна 472
1.5. Національний суверенітет та глобалізація і глокалізація у праві 474
2. Парламентаризм: парламенти та парламентська автономія 476
2.1. Парламентаризм та парламентська автономія 478
2.2. Внутрішня структура парламенту, фракції, народне представництво та автономія парламенту 481
2.3. Парламентські процедури та автономія парламенту 484
2.4. Парламентський контроль 486
3. Екзекутива 489
3.1. Монархи, президенти 489
3.2. Уряд 493
4. Виконавча влада: концепція Regulatory State 500
4.1. Концепт регуляторної держави у сучасному конституційному праві 500
4.2. Делегування законодавчих повноважень 504
4.3. Належна правова процедура та регуляторна держава: роль незалежних агенцій 506
4.4. Економічний аналіз права та регуляторна держава 507
4.5. Судовий контроль та регуляторна держава 509
5. Суди 510
5.1. Судова влада як порядок вирішення спорів про право 510
5.2. Моделі судової системи та їх основоположні принципи 515
5.3. Органи сприяння правосуддю 522

РОЗДІЛ 9. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ
1. Співвідношення національного та міжнародного права 530
1.1. Основні концепції взаємодії 530
1.2. Механізм трансформації міжнародного права у національну правову систему 532
1.3. Інтернаціоналізація конституційного права та конституціоналізація міжнародного права: основні тренди 535
2. Багаторівневий конституціоналізм ЄС та конституційний патріотизм 538
2.1. Композитна структура конституціоналізму ЄС 538
2.2. Мережево-центрична структура ЄС 539

2.3. Міжнародне право, право ЄС та державний суверенітет: специфіка України 541
2.4. Концепція Solange і допустимі межі самообмеження суверенітету держави 549
3. Застосування зарубіжного права у діяльності конституційної юстиції 550
3.1. Природа конвергенції судової юрисдикції 550
3.2. Конкуренція судових юрисдикцій 551
3.3. Вплив міжнародних юрисдикційних установ на національну систему захисту прав людини України 552
4. Нові технології, біоетика та права людини 555
4.1. Вплив біоетики на сутнісний зміст прав людини 555
4.2. Сучасна юриспруденція стосовно сутнісного змісту біоетики 559
5. Конституціоналізм та перехідна юстиція 565
5.1. Традиційні стандарти забезпечення перехідної юстиції у світлі верховенства права 565
5.2. Цілі перехідної юстиції 568
5.3. Інституційні та процедурні гарантії перехідної юстиції 570
6. Конституціоналізм, суверенні борги та запозичення держави 577
6.1. Суверенні борги держави та національний суверенітет 577
6.2. Парламентський та судовий конституційний контроль за суверенними запозиченнями держави 578
6.3. Засади деліберативної демократії та здійснення запозичень і надання позик державою 581
6.4. Основні напрями державної політики у сфері зовнішніх запозичень та сталий економічний розвиток 583
7. Глобалізація та фрагментація: прояви світового конституційного права 585
7.1. Глобалізація і фрагментація та проблематика становлення світового конституційного права 585
7.2. Верховенство права, криза безпекової системи ООН та захист конституційної демократії 588
7.3. Джерела легітимності світового конституційного права та роль правничого діалогу 590

БІБЛІОГРАФІЯ 593

Передмова до третього видання

Присвячується світлій пам'яті
видатних українських конституціоналістів
Петра Мартиненка та Андрія Мелешевича

Третє видання підручника з порівняльного конституційного права виходить у непрості часи збройного конфлікту, який агресивно веде Росія з 20 лютого 2014 року. Ця інтервенція переводить Революцію Гідності в Україні у категорію класичних революцій, результатом якої є конституції. Конституціоналізм в екстремальних умовах змушує змістити деякі акценти у викладанні конституційного права, що є спонукальним мотивом підготовки чергового видання цього підручника. Воєнний стан жодним чином не означає, що дія конституції припиняється і влада ніби отримує необмежені повноваження задля захисту суверенітету і територіальної цілісності України.

Порівняльний аналіз засвідчує, що попри виклики, пов'язані з пандемією коронавірусу, яка настала саме після виходу у світ другого видання цього підручника, та переростання неконвенційної російсько-української війни у повномасштабну, тобто конвенційну, всі принципи, інститути і процедури конституціоналізму діють. Водночас вони зазнають своєї трансформації, оскільки дистрибутивна (розподільча) роль права акцентується на концентрації ресурсів задля запобігання та усунення негативних наслідків обставин, що стали підставою для застосування надзвичайних режимів. Концентрація влади з метою відсічі агресору не змінює мети конституціоналізму в раціональній організації публічної влади, яка покликана забезпечити простір безпеки для своїх громадян. Занадто важкі уроки для України мала поразка Української національної революції 1917–1921 років, що скінчилася Голодомором 1932–1933 років, організованим креольською маріонетковою УСРР за командою Кремля.

Повертаючись до витоків сучасного конституціоналізму, не можна оминути роль Вестфальського миру, який заклав концепт Nation-State (національної держави), в основі якої лежить ідея права на самовизначення політичної спільноти, здатної консолідуватися та організувати державу. Такі ідеї базуються насамперед на захисті прав і свобод людини, що власне стало причиною національних революцій у Нижніх провінціях (1568–1648), на українських землях, з яких постала Гетьманщина (1648–1667), громадянської війни в Англії (1640–1651), а також Американської (1775–1783) та Французької (1789–1799) революцій.

Виходячи із сучасності та турбулентності сучасного світу, коли знову цінності конституційної демократії та справедливого світового порядку, заснованого на сталих правилах, піддаються сумніву, досягнення конституціоналізму є найкращими у правовій спадщині людства. Саме на ці універсальні цінності зорієнтовано це видання. Третє видання додано новими матеріалами, які враховують досвід людства з подолання наслідків коронавірусної пандемії та досвіду захисту конституційної демократії України від агресивних зазіхань Росії.

Третє видання свого Порівняльного конституційного права я присвячую світлій пам'яті видатних вітчизняних конституціоналістів — судді Конституційного Суду України у відставці Петра Мартиненка та професора Києво-Могилянської академії Андрія Мелешевича. Петро Мартиненко значно вплинув на мій світогляд як конституціоналіста, я багато що почерпнув щодо розуміння сутності конституціоналізму, працюючи з паном професором у Міжнародному Соломоновому університеті. З Андрієм Мелешевичем доля мене звела на міжнародній науковій конференції з порівняльного правознавства у 2005 році в Криму, де я репрезентував моє перше видання — навчальний посібник з порівняльного правознавства. Відтоді в нас склалося порозуміння з базових речей і багате спілкування. Коли у 2011 році завдяки підтримці представника офісу Координатора ОБСЄ в Україні професора Станіслава Шевчука ми розпочали літні школи з верховенства права і конституціоналізму, то саме Андрій Мелешевич став душею і нервом цієї Школи. Але час невблаганно біжить і людина не завжди керує процесами, а Андрій Мелешевич зарано покинув нас. Тому також і його світлій пам'яті присвячується це видання.

Висловлюю подяку колективу видавництва «Юрінком Інтер» за підтримку цього видання, його редагування, адаптацію і потужний внесок у розвиток вітчизняної юридичної освіти і науки.

Сподіваюсь, читачеві сподобається це видання.
Серенчі і добра всім!
Слава Україні!

***Михайло САВЧИН**,*
доктор юридичних наук, професор,
радник Голови Конституційного Суду України (2008–2010)